บทที่ 2
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อการติดตามประเมินผลโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน โครงการพัฒนาศักยภาพและเชื่อมโยงการทำงานของเครือข่ายประชาชนในระดับตำบล อำเภอและจังหวัด ของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ คณะผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและรายงานที่เกี่ยวข้องกับโครงการ ดังต่อไปนี้

1. ความเข้มแข็งของชุมชนและตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน
2. เครือข่าย
3. ความยากจน : นิยาม ความหมาย แนวคิด
4. สาเหตุของความยากจน
5. การแก้ปัญหาความยากจน
6. โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืนโดยการพัฒนาศักยภาพและเชื่อมโยงการทำงานกับเครือข่ายภาคประชาชนในระดับตำบล/อำเภอ/จังหวัด ของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้
7. หลักการประเมินแบบมีส่วนร่วม
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ความเข้มแข็งของชุมชนและตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน

1.1 ความหมายของชุมชน

ประเวศ วะสี (2541 : 13-16) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารกัน ความเข้มแข็งของชุมชน อยู่ที่ความเป็นกลุ่มก้อนของสมาชิกในชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความรักมีการกระทำร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีองค์ประกอบที่บังเกิดขึ้นจากการกระทำร่วมกันคือ ความมีจิตวิญญาณ ผู้นำตามธรรมชาติ และการจัดการความเข้มแข็งของชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาได้ทุกอย่าง ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมืองและสุขภาพ

นอกจากนี้ ชุมชนยังมีความหมายครอบคลุมกว้างถึง อาณาบริเวณหรือบริบทขนาดใหญ่ที่สามารถเชื่อมโยงติดต่อถึงกันในทางใดทางหนึ่งหรืออาจพิจารณาถึงความเป็นชุมชนภายในกลุ่มองค์กรเล็ก ๆ ที่รวมตัวกันด้วยความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจ และหรือผลประโยชน์ร่วมกัน ดังนั้นลักษณะของความเป็นชุมชนอาจหมายถึงความเป็นชุมชนชนบท ชุมชนเมือง ชุมชนของคนชั้น

กลาง ชุมชนของนักธุรกิจ ชุมชนของสถาบันการศึกษา และรวมถึงความเป็นชุมชนของคนภายในองค์กร อีกด้วย (อนุชาติ พวงสำลีและวีรบูรณ์ วีสารทสกุล, 2541 : 13)

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์(2540)ได้สรุปย่อตัวแบบการพัฒนาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ โดยสาระสำคัญของแนวคิดสามารถจะช่วยสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืนได้ดังนี้

1.2.1 เป้าหมายของการพัฒนา

คือ การพัฒนาคน ให้เป็นคนพัฒนาหรือ คนเจริญ เพราะเมื่อคนมีความเจริญปัญญา สามารถสร้างความเจริญได้เอง

1.2.2 หลักการพัฒนา 10 ประการ คือ

1) หลักช่วยเหลือตนเอง พึ่งตนเอง เป็นการพัฒนา "คน" เพื่อให้ใช้ศักยภาพที่มีอยู่ในตัวคนมากที่สุด จนก่อให้เกิดความเข้มเข็งอย่างยั่งยืนในตนเอง ดังนั้นคนที่ช่วยตนเองและพึ่งตนเองได้จะทำให้ท้องถิ่นมีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

2) หลักการเริ่มจากสภาพที่เป็นอยู่ เป็นการพัฒนาจากสิ่งที่เขามีอยู่ แล้วจึงใส่ปัจจัยนำเข้าเข้าไป เพื่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป ทำให้ชาวบ้านสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้ จนเกิดการพัฒนาคนและท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

3) การใช้ทรัพยากรท้องถิ่นเพราะเป็นสิ่งใกล้ตัว การใช้ทรัพยากรจากบริบทที่ใกล้ทำให้ชาวบ้านเกิดการพึ่งตนเองมากที่สุดและสามารถวางแผนการใช้ทรัพยากรที่พอดี ทำให้ผลผลิตที่เกิดขึ้นไม่มากหรือน้อยไป การอาศัยทรัพยากรที่ไกลตัว เป็นการใช้เงินมากและอาจเกินความจำเป็นของท้องถิ่น

4) การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น การพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้นต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้านในท้องถิ่น เพื่อให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ร่วมกันจนเกิดปัญญา สามารถที่จะพัฒนาท้องถิ่นของตนเองให้ยั่งยืนได้

5) วัฒนธรรมและผู้นำท้องถิ่น การพัฒนาท้องถิ่นให้เข้มแข็งอย่างยั่งยืนจะต้องดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมของไทยที่ดีงาม และผู้นำท้องถิ่นจะต้องเป็นต้นแบบของการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยให้ดำรงอยู่สืบไป เป็นการแก้ปัญหาท้องถิ่นล่มสลาย ทำให้ทั้งเข้มแข็งและยั่งยืน

6) ความมีประสิทธิภาพในการพัฒนาให้ได้ผล ต้องจัดทำในรูปของหนึ่งโครงการ มีลักษณะที่เป็นหนึ่งหน่วยระบบ มีผลผลิตที่คาดหวัง มีปัจจัยนำเข้าและกระบวนการทำงานที่จัดตั้งขึ้นอย่างเป็นระบบ เมื่อโครงการดำเนินงานไปแล้ว สามารถประเมินผลและประสิทธิภาพได้

7) การประสานงาน เป็นหน่วยงานของราชการและเอกชน จะต้องมีการประสานความร่วมมือในการทำงานทั้งนี้เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของกระบวนการพัฒนา ถ้าทุกหน่วยงานของราชการและเอกชนสามารถประสานงาน ให้ความร่วมมือได้อย่างดี จะก่อให้เกิดการพัฒนาที่เข้มแข็งอย่างยั่งยืน

8) การทำงานเชิงรุก เป็นการแก้ปัญหาหรือพัฒนาหมู่บ้านอย่างตรงประเด็น ในการทำงานเชิงรุกนั้น ชาวบ้านในท้องถิ่นจะเข้าร่วมทำให้เกิดการพัฒนาการเรียนรู้ในการทำงานระหว่างชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ ส่งผลให้เกิดการพัฒนาคนในท้องถิ่น และพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

9) การมีคุณธรรมและศิลปะ การพัฒนาคนหากมุ่งแต่ความรู้ความสามารถทางด้านเศรษฐกิจอย่างเดียว จะทำให้ความเป็นไทยขาดหายไปจากท้องถิ่น สิ่งสำคัญคือคุณธรรมและศิลปะที่แสดงความเป็นท้องถิ่นไทย ดังนั้นการพัฒนาจะต้องทำควบคู่กับคุณธรรมและศิลปะ

10) การเชื่อมประสานด้านเวลา เป็นการพัฒนาโดยเชื่อมสภาพของท้องถิ่นในปัจจุบันของไทยเข้ากับเทคโนโลยีที่ทันสมัยที่เหมาะสมกับการพัฒนาท้องถิ่น เทคโนโลยีที่นำเข้ามาจะต้องไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อสภาพความเป็นท้องถิ่นของไทย เทคโนโลยีที่ดีนั้นจะต้องเป็นเทคโนโลยีที่ช่วยให้เกิดการพัฒนาคน แล้วส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

1.2.3 วิธีพัฒนา

วิธีการปฏิบัติที่นำไปสู่เป้าหมายของการพัฒนา เน้นที่ตัว "คน" เป็นสำคัญ มี 4 วิธีการ คือ

1) วิธีการให้การศึกษาอบรม

2) วิธีการทำงานกับกลุ่มคน

3) วิธีพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นการพัฒนาที่นักพัฒนาและประชาชนร่วมกันตั้งแต่วางแผนการปฏิบัติงานกันอย่างใกล้ชิด ประชาชนเป็นผู้เข้าร่วมกระบวนการพัฒนาทั้งในฐานะผู้ถูกพัฒนา นักพัฒนาและฐานะนักวิจัย ทำให้ประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจเรื่องที่จะได้รับการพัฒนาท้องถิ่นของคนร่วมกับนักพัฒนาภายนอก

4) วิธีการทำงานกับหน่วยงาน เป็นการส่งเสริมให้หน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องในเรื่องนั้น ๆ มาช่วยงานหรือสนับสนุนปัจจัยที่ท้องถิ่นยังขาดอยู่เพื่อให้ท้องถิ่นเกิดความเข้มแข็ง

ตัวแบบการพัฒนาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ถือเป็นแนวคิดที่สำคัญที่ใช้เป็นหลักการในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1.3 ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง

อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540 : 9 -10) ได้กล่าวถึง ลักษณะของชุมชนที่ที่เข้มแข็งไว้ดังนี้

1) ชุมชนมีสภาพรวมเป็นปึกแผ่น ทั้งในรูปธรรมคือ สมาชิกของชุมชนมีศักยภาพ มีการพึ่งพาอาศัยและร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในส่วนตัวและส่วนรวม และในส่วนที่เป็นจิตวิญญาณ คือ สมาชิกของชุมชนมีค่านิยม ความเชื่อต่อสิ่งสูงสุดอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และมีความรู้ว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความผูกพันต่อชุมชนและกับสมาชิกในชุมชน

2) ชุมชนมีศักยภาพที่พึ่งพิงตนเองได้ในระดับสูง โดยมีปัจจัยพื้นฐานการดำรงชีพเพื่อครอบครัวและชุมชนเป็นของตนเอง มีอำนาจในการจัดการ การตัดสินใจ และการมีส่วนร่วมสูง

3) ชุมชนสามารถควบคุมและจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้ และกลไกภายในชุมชนเป็นหลัก

4) ชุมชนมีการพัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ การสร้างภูมิปัญญา ความรู้ของตนเองในด้านต่าง ๆ ซึ่งมีผลให้ชุมชนมีความรู้และการพัฒนาตนเอง และถ่ายทอดความรู้โดยผ่านกระบวนการต่าง ๆ ได้อย่างต่อเนื่อง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2541 : 14-17) ได้กล่าวถึงลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง 4 ประการ คือ

1) เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) ทุกคนในชุมชนร่วมเรียนรู้ชุมชนนั้น รู้ทันข่าวทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ร่วมทั้งการเพิ่มพูนความรู้อยู่เสมอ

2) เป็นชุมชนที่รู้จักจัดการตัวเอง (Community Management) ด้วยกิจกรรม 4 ประการ คือ การวางแผน การจัดกระบวนองค์กรของตนเอง การลงมือปฏิบัติตามแผน การประเมินผล

3) เป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ (Spirituality) อาจแสดงถึงความภักดีต่อชุมชน ความรู้สึกเป็นเป็นเจ้าของ หวงแหน มีสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกัน

4) เป็นชุมชนที่มีสันติภาพ (Peaceful) คนมีคุณภาพและคุณธรรม สงบสุข จิตใจเยือกเย็น

จากแนวคิดลักษณะความเข้มแข็งของชุมชนที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าความเข็มแข็งของชุมชนขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในชุมชนเป็นหลัก ยังมีแนวคิดลักษณะความเข้มแข็งชุมชนที่อาศัยทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกชุมชนด้วย ดังนี้

1) สมาชิกชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชน ที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง

2) สมาชิกชุมชนมีจิตสำนึกการพึ่งตนเอง เอื้ออาทรรักและห่วงใยซึ่งกันและกัน อีกทั้งพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน

3) สมาชิกชุมชนเลือก กำหนดผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง และผู้แทนชุมชนที่หลาก-หลายด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง

4) มีกระบวนการชุมชนที่มีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง จนเป็นวิถีของชุมชนซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชนในลักษณะเปิดกว้าง โปร่งใสและมีการแสดงความรับผิดชอบที่สามารถตรวจสอบได้สำหรับสมาชิกทั้งมวล

5) สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ ร่วมคิดร่วมตัดสินใจดำเนินงาน ติดตามและประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการชุมชน

6) สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน

7) มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วย การพัฒนาทุก ๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุก ๆ คนและหวังผลการพัฒนาที่ยั่งยืน

8) การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป

9) มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนาอาจเป็นหมู่บ้าน/ชุมชนอื่น ๆ ท้องถิ่น ภาคราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ และอื่น ๆ ในลักษณะการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

1.4 ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน

องค์กรชุมชนมีส่วนสัมพันธ์กับความเข้มแข็งของชุมชน และเป็นกลไกสำคัญในกระบวนการพัฒนาชุมชน องค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง จะเป็นตัวบ่งชี้ประการหนึ่งของศักยภาพของชุมชน สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2541 : 239-254) ได้เสนอกรอบสำหรับตัวชี้วัดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนไว้ 4 ด้าน ดังนี้

1) ภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของชุมชน เป็นตัวชี้วัดที่สำคัญยิ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวเชื่อมโยงคนในชุมชนเอาไว้ด้วยกัน การชี้วัดว่าชุมชนใดมีภูมิปัญญาหรือไม่อย่างไรดูได้จากการสืบทอดองค์ความรู้ หรือการสร้างสรรค์ ปรับและพัฒนาองค์ความรู้ให้เหมาะสมกับยุคสมัยหรือเงื่อนไขสภาพของชุมชน สามารถสังเกตได้จากผู้นำความคิดของสมาชิกในชุมชนเป็นผู้ที่เชื่อมโยงสืบทอดภูมิปัญญามาสู่พิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ที่ควบคุมพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและการเมืองของสมาชิกในชุมชนและดูจากทัศนคติหรือความคิดเห็นและพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนถือปฏิบัติตามพิธีกรรมความเชื่อเหล่านั้นหรือไม่

2) การจัดการกลุ่ม/องค์กรชุมชน เครื่องชี้วัดนี้ดูได้จาก

(1) วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม ซึ่งอาจมีลักษณะเป็นกลุ่มสนใจ กลุ่มการเรียนรู้ กลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ โดยมีการลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา

(2) กลุ่มที่เข้มแข็งจะต้องมีกฎระเบียบและกติกา เพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกโดยกฎระเบียบข้อบังคับสมาชิกมีส่วนร่วม

(3) สมาชิกเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนถึงความเอาใจใส่ ความพร้อมเพรียง รู้หน้าที่และทำหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบ

(4) กิจกรรมกลุ่ม ดูได้จากการเข้าร่วมกิจกรรม ความบ่อยครั้งในการมีส่วนร่วม ความรวดเร็วในการประชุมเพื่อแก้ไขปัญหา และความโปร่งใสในการจัดการเรื่องการเงิน และกระจายผลประโยชน์ไปสู่สมาชิก

(5) กิจกรรมของกลุ่ม ดูจากการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับเศรษฐกิจและอาชีพ สังคมวัฒนธรรมประเพณี การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีพื้นบ้านและกิจกรรมเกี่ยวกับ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรสาธารณของชุมชนร่วมกัน

(6) กองทุนของกลุ่ม ความสามารถในการระดมทุนภายในของคนในชุมชน นับเป็นตัวชี้วัดถึงศักยภาพและความเข้มแข็งของกลุ่มได้เป็นอย่างดี วัดได้จากขนาดของกองทุน ประเภทของกองทุน ความสม่ำเสมอในการฝาก ออมและอัตราการเจริญเติบโตของกองทุน

3) กระบวนการเรียนรู้และขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน วัดได้จาก

(1) การศึกษาดูงาน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ยกระดับภูมิปัญญาและการเรียนรู้ได้เป็นอย่างดี

(2) การจัดเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ เช่น จัดเวทีเพื่อสรุปบทเรียนจากการศึกษาดูงาน จัดเวทีเพื่อวิเคราะห์ปัญหาใหม่และข้อมูลใหม่ จัดเวทีเพื่อเชื่อมโยงเครือข่าย

(3) การขยายเครือข่ายการเรียนรู้และความร่วมมือ ดูได้จาก จำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้น จำนวนองค์กรที่เกี่ยวข้อง ประเภทของงานและกิจกรรมมีความหลากหลายและการยอมรับจากองค์กรภายนอกชุมชน

4) ผลกระทบจากการดำเนินงานขององค์กรชุมชนในด้านต่าง ๆ ให้ดูว่ากระบวนการดำเนินงานขององค์กรชุมชนมีผลต่อผู้คนในระดับชุมชนอย่างไร โดยมองอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์ในทุกด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อม

1.5 การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

ศูนย์วิจัยนโยบายการศึกษา (2541 : 22) ได้สรุปว่า ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นผลมาจากสภาวะพื้นฐาน นับตั้งแต่วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา ภาวะผู้นำ รูปแบบการทำมาหากิน สภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร การปกครองตนเอง ตลอดจนกระบวนการทางสังคมในชุมชนนั้น ๆ เอง เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การร่วมกันเรียนรู้และแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยกัน ลักษณะสัมพันธภาพระหว่างกลุ่มคนฝ่ายต่าง ๆ ในชุมชนที่มีปฏิสัมพันธ์กัน และหล่อหลอมกันเข้าเป็น "พลังชุมชน" ที่สะท้อนออกมาในรูปของการกินดีอยู่ดี การเอื้ออาทร ความสัมพันธ์อันอบอุ่น ระหว่างสมาชิกของชุมชนและมีสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ ตลอดจนพลังด้าน "แรงปะทะ" ต่าง ๆ จากโลกภายนอกชุมชนด้วยการพินิจพิเคราะห์ ไตร่ตรอง และเลือกสรรวิถีชีวิตและวิถีทางพัฒนาที่เหมาะสมให้แก่ตนเอง

แนวคิดการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ในปัจจุบันมีการกล่าวถึงกันมากถึงแนวคิดประชาสังคมตำบล โดยมีองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นศูนย์กลางและมีกลุ่มองค์กรชุมชน หน่วยงานทั้งของรัฐและเอกชน เข้าไปร่วมมือ การรวมพลังใจ พลังความคิด พลังกาย เพื่อร่วมกันสร้างสรรค์และ

แก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนระดับตำบล แนวคิดนี้มีความสำคัญและจำเป็นเร่งด่วน ซึ่งต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจ และการสร้างจิตสำนึกร่วมในการทำงานเพื่อชุมชนร่วมกัน

การที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนตามแนวคิดประชาสังคมตำบลนี้ สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2541 : 32-35) กล่าวว่าขึ้นอยู่กับเงื่อนไข 14 ประการ ได้แก่

1. โครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อต่อความเป็นประชาสังคม อันประกอบด้วย การมีกลุ่มองค์กร จำนวนคน สถานที่ การพบปะ ประเด็นพูดคุย ความใกล้ชิดและการสื่อสาร ว่าทั้งหมดนี้มีมากน้อยเพียงไร

2. กระบวนการตัดสินใจและการเรียนรู้ของชุมชน ว่ามีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนและหาข้อสรุปในการแก้ไขปัญหาอย่างไร

3. ภาวะผู้นำ ว่ามีจำนวนมากน้อยเพียงใด กระจายตัวหรือไม่ ผู้นำมีความสัมพันธ์กับสมาชิกหรือไม่ และคุณสมบัติในการติดตามปัญหา การเรียนรู้ ความเป็นกลาง และมองกว้างไกลหรือไม่

4. กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ในการให้ความสำคัญกับการดึงคน การพัฒนาศักยภาพของสมาชิก การเน้นกลุ่มว่ามีอำนาจและพลังในการเปลี่ยนแปลง และความรับผิดชอบร่วมกัน

5. ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับสถาบันต่าง ๆ ทั้งวัด โรงเรียน หน่วยงานราชการต่าง ๆ

6. ความเป็นชุมชนและการหาทางออกร่วมกัน โดยศึกษาประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าการทำกิจกรรมร่วมกัน การดึงเอาคนที่ยังไม่สนใจงานพัฒนามาเข้าร่วม

7. บทบาทของผู้หญิงในการเป็นผู้นำและเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนา

8. การให้ความสำคัญกับองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ในฐานะเป็นศูนย์กลางแกนกลางของการเสริมสร้างความเข้มแข็ง ทั้งนี้เพราะมีทรัพยากรจำนวนมาก ทั้งในเรื่องคน ทุน วัสดุอุปกรณ์ และอำนาจหน้าที่

9. การมองเห็นคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรม ที่มีทั้งความเหมือนกันและแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ในการนำมาใช้ประยุกต์เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งต่อจากรากฐานเดิมทางวัฒนธรรม

10. การบริหารจัดการและกฎระเบียบ ที่เอื้ออำนวยและเป็นปัญหาอุปสรรคในการทำงาน การบริหารบุคคล กลุ่ม โครงการ การบัญชี การเงิน การตรวจสอบ การบันทึกการประชุม การวางแผนแบบมีส่วนร่วม ล้วนเป็นเรื่องที่ต้องพัฒนาเพิ่มเติม ภายใต้สภาวะความรู้ ความสามารถของชุมชนประยุกต์เข้ากับหลักวิชาการสากล

11. การระดมทุนภายในและภายนอกชุมชน การเสนอแนวคิดหรือหลักการที่ดีแต่ขาดทรัพยากรทุนในการดำเนินงาน ก็ทำให้ไม่สามารถเกิดกิจกรรมการแก้ไขปัญหาที่เป็นจริงในชุมชนได้

ดังนั้นชุมชนจึงต้องพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในการระดมทุนภายในก่อน เมื่อขาดแคลนจึงหาแหล่งสนับสนุนจากภายนอกโดยดำรงศักดิ์ศรีและความอิสระในการทำงานของชุมชน

12. นโยบายและกลไกรัฐ ที่มีอิทธิพลลงไปสู่ชุมชนและพยายามจัดตั้งองค์กร ให้เป็นระบบย่อยในการขยายนโยบายจากศูนย์กลางสร้างเป็นกลไกของภาครัฐ ลักษณะดังกล่าวเอื้ออำนวยหรือเป็นอุปสรรคต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

13. การจัดการกับความขัดแย้งภายในและภายนอกชุมชน มีกระบวนการทั้งแบบดั้งเดิมโดยใช้วัฒนธรรมชุมชนและสันติวิธีอย่างไรบ้าง จึงทำให้ลดความขัดแย้งและหันมาเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนร่วมกัน

14. กระบวนการทำงานพัฒนา ชุมชนมีกระบวนการหรือเครื่องมือในการทำงานอย่างไรบ้าง จึงทำให้กิจกรรมพัฒนาประสบความสำเร็จ ซึ่งเครื่องมือที่สำคัญในที่นี้คือ กระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วมของคนทุกคนทุกกลุ่มในตำบล

2. เครือข่าย

เครือข่ายเป็นเครื่องมือที่สำคัญและมีคุณค่ายิ่งในการพัฒนาชุมชน องค์กร พัฒนาในทุกระดับตั้งแต่ระดับโลก ระดับชาติจนถึงระดับรากหญ้าต่างก็ให้ความสำคัญกับเครือข่าย โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันซึ่งเป็นยุคข้อมูลข่าวสารที่ต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้ และการเรียนรู้ร่วมกันขององค์กรหรือหน่วยงานที่คล้ายคลึงกัน เนื่องจากในโลกปัจจุบันไม่มีใครหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งสามารถเรียนรู้และแก้ไขปัญหาได้เพียงลำพัง โครงการได้ใช้ศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชน (ศอช.) เป็นกลไกในการดำเนินงานของโครงการ ศอช. ถือเป็นเครือข่ายในระดับชุมชน คณะผู้วิจัยจึงได้ศึกษาหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับเครือข่าย ดังนี้

2.1 ความหมาย

มีผู้ให้ความหมายของคำว่าเครือข่ายไว้หลายท่านดังต่อไปนี้

ขนิฏฐา กาญจนรังษีนนท์ (มปป.) ได้ให้ความหมายว่า เครือข่าย คือ กลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีการจัดรูปหรือหรือจัดระเบียบโครงสร้างที่คนหรือองค์กรสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระ

คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ได้ให้ความหมายของเครือข่ายว่า คือ การรวมกันของบุคคลกับบุคคล กลุ่มกับกลุ่ม องค์กรกับองค์กร คนกับกลุ่มหรือองค์กร ที่มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายเหมือนกันอย่างเชื่อมโยง (คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง-แห่งชาติ, 2546 : 4)

สอดคล้องกับ สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2547 : 29) ที่ได้ให้ความหมายของเครือข่ายว่า คือ การที่บุคคลหรือกลุ่ม องค์กรหลาย ๆ องค์กรที่มีแนวคิด เป้าหมาย วิธีการทำงาน กิจกรรมที่

คล้ายคลึงกันหรือสนใจมารวมตัวเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน รวมทั้งแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันและกัน เป็นการพัฒนาความรู้ให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นหรือร่วมกันให้เกิดพลัง มีอำนาจต่อรองนำปสู่ความยุติธรรมของสังคมและรวมกันทำให้บรรลุเป้าหมายของเครือข่าย

2.2 ผลประโยชน์จากเครือข่าย

เครือข่ายมีประโยชน์หลายประการ ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ สมาชิก และกิจกรรมของเครือข่าย ซึ่งจากการศึกษาของ ชนิฎฐา กาญจนรังษีนนท์ (มปป.) และคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (2546 : 8) พอจะรวบรวมได้ ดังนี้

2.2.1 ประชาชนเข้าใจรัฐ รัฐเข้าใจประชาชน

2.2.2 เกิดการทำงานแบบมีส่วนร่วม อย่าง "ร่วมคิด ร่วมทำ"

2.2.3 เกิดการเรียนรู้ อย่างผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่น กับภูมิปัญญาทางวิชาการอย่างลงตัว

2.2.4 เกิดการสื่อสาร การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ทักษะ ความรู้ ประสบการณ์ เครื่องมือและสื่อ ผ่านการประชุม การทดลองปฏิบัติการ การประชาสัมพันธ์ และการให้ความร่วมมือในการดำเนินโครงการเป็นการเสริมความสมบูรณ์ให้กับสมาชิกเครือข่ายทั้งมวลไม่ว่าจะเป็นบุคคลหรือองค์กร

2.2.5 ช่วยลดการทำงานและการใช้ทรัพยากรซ้ำซ้อน ทำให้การพัฒนาสามารถดำเนินไปอย่างก้าวหน้า รวดเร็ว และส่งผลต่อสังคมในวงกว้างยิ่งขึ้น

2.2.6 เครือข่ายสามารถทำให้ความต้องการของประชาชนได้รับการสนองตอบจากรัฐ

2.2.7 เครือข่ายช่วยชี้ให้เห็นปัญหาและประเด็นการพัฒนาที่ซับซ้อนและท่วมท้นในหมู่บ้าน

2.2.8 เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลและเอื้ออาทรกัน

เครือข่ายทำให้คนและองค์กรได้รับการช่วยเหลือจากเพื่อน ได้รับกำลังใจ การจูงใจและการยอมรับ ซึ่งมีความสำคัญต่อหน่วยเล็ก ๆ ที่อยู่นอกระบบราชการ

2.3 องค์ประกอบของเครือข่าย

เครือข่ายมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ

2.3.1 สมาชิก อันได้แก่ บุคคล กลุ่มหรือองค์กร

2.3.2 คณะกรรมการ

2.3.3 วัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน

2.3.4 ระเบียบ กติกา ข้อตกลงการทำงานร่วมกัน

2.3.5 การสื่อสารและกลไกที่เชื่อมประสาน

2.4 การเกิดของเครือข่าย

เครือข่ายอาจเกิดขึ้นในหลายลักษณะ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง-แห่งชาติ (2546 : 7) ดังนี้

2.4.1 เกิดจากการจัดตั้งของภาคราชการที่ต้องการให้ประชาชนมารวมกลุ่มกัน หรือให้แต่ละกลุ่มมาเชื่อมโยงกัน

2.4.2 เกิดจากความต้องการของกลุ่มคนหรือกลุ่มองค์กรต่างๆ ที่มีความคิดตรงกัน ประสบการณ์กับสภาพปัญหาเดียวกันมารวมตัวกัน เพื่อแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ไปจนถึงร่วมกันแสวงหาทางเลือกใหม่ที่ดีขึ้น

2.4.3 เกิดจากการกระตุ้น การชี้นำขององค์กรหรือหน่วยราชการให้คนมาร่วมประชุมเกิดประกายความคิดแล้วดำเนินการต่อจนเกิดเครือข่ายที่เข้มแข็งขึ้น

2.5 ประเภทเครือข่าย

ได้มีการจัดแบ่งประเภทของเครือข่ายการเรียนรู้ออกเป็น 4 หมวด ปาน กิมปี (2540 : 33-35) ได้แก่

2.5.1 แบ่งตามจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ แบ่งเป็น 2 ลักษณะ ลักษณะแรกเป็นการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นเอกัตบุคคล เป็นการพัฒนาบุคคลในด้านต่าง ๆ ก่อนที่บุคคลจะนำไปพัฒนาครอบครัว ชุมชนและสังคม ลักษณะที่สอง เป็นการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นชุมชนเป็นหลัก โดยการให้การศึกษาเป็นเครื่องมือที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน

2.5.2 แบ่งตามโครงสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ จำแนกออกเป็น 4 ประเภท คือ

2.5.2.1 เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างกระจายศูนย์ มีศูนย์กลางทำหน้าที่ประสานงานแต่ภารกิจในการจัดการเรียนการสอน จะกระจายความรับผิดชอบให้กับสมาชิกเครือข่ายซึ่งต่างมีความสำคัญเท่ากัน รูปแบบนี้อาจเรียกว่า รูปแบบการกระจายความรับผิดชอบ (Distributed network)

2.5.2.2 เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างรวมศูนย์ มีองค์กรกลางเป็นทั้งศูนย์ประสานงาน และเป็นแม่ข่ายรวบรวมอำนาจการจัดการ รวบรวมความรู้ไว้ในศูนย์กลางการลงทุน ทั้งทางด้านอุปกรณ์ เทคโนโลยี และกำลังคนจะอยู่ที่แม่ข่าย ส่วนลูกข่ายหรือสมาชิกเป็นเพียงผู้ร่วมใช้บริการจากศูนย์กลาง

2.5.2.3 เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างลำดับขั้น (Hierarchical network) มีลักษณะเช่นเดียวกันกับแผนภูมิองค์กร การติดต่อสื่อสารข้อมูลต้องผ่านตามลำดับขั้นตอนมาก นิยมใช้ในการบริหาร การจัดการองค์กรต่าง ๆ ซึ่งเหมาะสมแก่การควบคุมดูแลระบบงาน

2.5.2.4 เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างแบบผสม คือมีทั้งรูปแบบรวมศูนย์ และกระจายศูนย์ เนื่องจากการเรียนรู้มิได้อาศัยสื่อใดสื่อหนึ่งเป็นหลัก หากแต่มีการผสมผสานกันระหว่างสื่อบุคคลและเทคโนโลยี จึงจำเป็นต้องจัดระบบเครือข่ายแบบผสม เพื่อสนองความต้องการได้อย่างกว้างขวางและตรง

2.5.3 แบ่งตามหน่วยสังคม

2.5.3.1 เครือข่ายการเรียนรู้ระดับบุคคล เป็นเครือข่ายระบบของครอบครัว หรือระบบเครือญาติ ซึ่งจะมีผลต่อการเรียนรู้ของบุคคลค่อนข้างสูง

2.5.3.2 เครือข่ายการเรียนรู้ระดับกลุ่ม เป็นเครือข่ายตามมติย่อย ๆ เช่น เครือข่ายการเรียนรู้แบ่งตามกลุ่มบ้าน และเครือข่ายการเรียนรู้ตามกลุ่มอาชีพ

2.5.3.3 เครือข่ายการเรียนรู้ระดับชุมชน เป็นเครือข่ายการเรียนรู้ระดับชุมชนกับชุมชนมีความเชื่อมโยงกัน มีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันระหว่างไปเยี่ยมเยือนติดต่อกัน

2.5.3.4 เครือข่ายการเรียนรู้ระดับสถาบัน สถาบันภายในหมู่บ้านที่มีความสำคัญมาก คือ การประชุมตำบลของผู้นำหมู่บ้าน

2.5.4 แบ่งตามระดับการปกครองและลักษณะงาน ได้แก่ เครือข่ายชุมชน เครือข่าย-นักพัฒนาเครือข่ายระดับจังหวัด เครือข่ายภาครัฐ เครือข่ายวิชาชีพ เครือข่ายธุรกิจ เป็นต้น

2.6 ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย

สิ่งสำคัญที่มีผลต่อความสำเร็จในการทำงานเครือข่าย ได้แก่

2.6.1 การมีพันธะสัญญาที่หนักแน่นระหว่างกัน นอกจากจะหมายถึงการมีอุดมการณ์และความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นแล้วยังหมายถึงการมีมิตรภาพที่ใกล้ชิดมีสายสัมพันธ์ระหว่างกันด้วย โดยผ่านกระบวนการทำงาน ประสบความสำเร็จ ความล้มเหลวร่วมกัน และร่วมปรึกษาหารือกันอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ

2.6.2 การพัฒนาตลอดเวลา (Continuous improvement) เครือข่ายการทำงานจะมีประโยชน์อย่างเต็มศักยภาพก็ต่อเมื่อแต่ละองค์กรที่มาร่วมเป็นเครือข่ายมีการปรับปรุงพัฒนาตลอดเวลา

2.6.3 การรักษาพันธกรณีระยะยาว การรักษาพันธกรณีระยะยาวมีความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับองค์ประกอบแรก เพราะการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอต้องการข้อผูกพันระยะยาวและเป็นธรรมชาติที่ว่า องค์กรเครือข่ายที่มีพันธกรณีร่วมกัน มีความผูกพันกันในระยะยาว และได้รับประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ที่จะตกอยู่ในสภาพที่จะสามารถแลกเปลี่ยนทรัพยากร ตลอดจนร่วมกันทำงานและสร้างผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างเครือข่ายในการทำงาน

2.6.4 การสริมพลังการทำงาน การสนับสนุนให้องค์กรเครือข่ายได้ร่วมคิด ร่วมแก้ปัญหา มีโอกาสแสดงความสามารถตลอดจนวิจารณญาณของตนในสถานการณ์ต่าง ๆ มีการเสริมทักษะการสร้างเครือข่ายให้ผู้ปฏิบัติงาน การสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานวิชาการ

2.6.5 การมีค่านิยมร่วมกัน การทำงานแบบเครือข่ายจะประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง หากองค์กรเครือข่ายมีค่านิยมร่วมกัน เนื่องจากค่านิยมเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมในการทำงาน ตัวอย่างของค่านิยม ได้แก่ การให้ความสำคัญต่อคุณภาพของงาน ความยืดหยุ่น ความเปิดเผยจริงใจ การทำงานเป็นทีม การให้ความสำคัญต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เป็นต้น

2.6.6 ภาวะผู้นำ หมายรวมถึง การสร้างวิสัยทัศน์เชิงกลยุทธ์ รวมทั้งชักจูงโน้มน้าวให้ผู้อื่นเห็นความสำคัญต่อสิ่งที่ต้องกระทำร่วมกัน การจัดหาทรัพยากรที่จำเป็นต่อการทำงาน เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายและผลสำเร็จของงาน นอกจากนี้ผู้นำต้องเป็นคนซื่อสัตย์ สุจริต ขยันเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

3. ความยากจน

ความยากจน ถือเป็นปัญหาทางสังคมและการเมืองที่มีมานานแล้ว ในทางประวัติศาสตร์รัฐบาลยุคปัจจุบันถือว่าปัญหาความยากจน เป็นปัญหาสำคัญของประเทศที่ต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วน ความยากจนส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นในชุมชนชนบท ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ

อย่างไรก็ตาม นิยามและความหมายของความยากจน มีได้หลายความหมาย ซึ่ง (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ,2546) ได้รวบรวมอย่างน่าสนใจไว้ดังนี้

3.1 ความยากจนที่พิจารณาจากสิ่งจำเป็นพื้นฐานของชีวิต (Basic Needs)

พิจารณาจากความขาดแคลนปัจจัยสี่ ได้แก่ ขาดแคลนอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ใครที่ขาดแคลนสิ่งจำเป็นพื้นฐานก็นับว่ายากจนหรือเป็นคนจน ความหมายนี้รู้จักและใช้มาตั้งแต่ปี ค ศ. 1901 ต่อมาได้มีการพิจารณาเรื่องสิ่งจำเป็นของชีวิต (Needs) ในระดับที่มากกว่าสิ่งจำเป็นพื้นฐาน (basic needs) เช่น ข่าวสารและการศึกษา ก็นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นในสังคมปัจจุบัน หรือบางคนอธิบายว่าความยากจน คือ ภาวะที่ขาดแคลนสิ่งที่จะทำให้กินดีอยู่ดี (well –being) ทั้งด้านกายภาพและด้านจิตใจ เป็นการขยายขอบเขตของสิ่งจำเป็นออกไปนำไปสู่นิยามและความหมายใหม่

3.2 การให้นิยามและความหมายโดยพิจารณาจากมาตรฐานการครองชีพ (Standard of Living)

เป็นความจนอันเกิดจากการมีรายได้ที่จำกัด แต่มิได้หมายความว่าขาดแคลนสิ่งจำเป็นที่จะสนองความต้องการทางกายภาพ การพิจารณาจากมาตรฐานการครองชีพ เป็นการพิจารณาเชิงเปรียบเทียบจากภาวะทั่วไปของสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งมาตรฐานการครองชีพของสังคมหนึ่งอาจจะต่างไปจากอีกสังคมหนึ่ง

การนิยามและให้ความหมายในแง่นี้ มักมีข้อถกเถียงในเรื่อง "มาตรฐาน" เพราะเมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไป มาตรฐานก็เปลี่ยนไป ดังนั้นมาตรฐาน ของแต่ละสังคมจึงไม่คงที่และไม่ง่ายที่จะกำหนดให้เป็นมาตรฐานที่เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปได้

JOHN F. KENNEDY LIBRARY
PRINCE OF SONGKLA UNIVERSITY
PATTANI THAILAND

3.3 การพิจารณาจากเส้นความยากจน (Poverty Line) และความยากจนสัมบูรณ์ (Absolute Poverty)

เส้นความยากจน หมายถึง ระดับรายได้เป็นตัวเงินของบุคคลที่ทำให้เขาเป็นคนจน หรือเป็นระดับรายได้ที่ทำให้เขาขาดแคลนปัจจัยสี่ เป็นระดับรายได้ที่ทำให้การครองชีพต่ำกว่ามาตรฐาน

ความยากจนสัมบูรณ์ อิงอยู่กับความต้องการที่จำเป็นทางกายภาพของปัจเจกบุคคลในแต่ละสังคม ได้แก่ ด้านปัจจัยสี่ คือ อาหาร น้ำดื่มสะอาด ที่อยู่อาศัย สุขภาพและสุขอนามัย ด้านการศึกษาและข้อมูลข่าวสาร ความยากจนสัมบูรณ์ไม่ได้อิงอยู่เฉพาะเกณฑ์ระดับรายได้ แต่รวมถึงการเข้าถึงบริการสังคมต่าง ๆ ด้วย (UN, 1995 อ้างถึงใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2546)

การพิจารณาความยากจนโดยอิงเส้นความยากจนเป็นหลัก ขณะนี้ถูกวิพากษ์วิจารณ์มากว่าไม่เพียงพอที่จะอธิบายสภาพความยากจนของคนยุคปัจจุบัน และไม่อาจใช้มาตรการด้านรายได้เพียงอย่างเดียวมาแก้ปัญหาความยากจน ต้องพิจารณาความยากจนและคนจนในมิติทางสังคมด้วย

อย่างไรก็ตาม เส้นความยากจนเป็นเครื่องมือที่นิยมใช้กันแพร่หลายในการใช้วัดว่า ใครจนหรือไม่จน ใครก็ตามที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนถือว่าเป็นคนจน (Poor) แต่เส้นความยากจนของสังคมหนึ่ง ๆ อาจจะสูงกว่าหรือต่ำกว่าเส้นความยากจนของอีกสังคมหนึ่ง

3.4 การพิจารณาจากมิติทางสังคม

แม้ว่าธนาคารโลกจะใช้เส้นความยากจนเป็นเกณฑ์กำหนดว่าใครคือคนจน แต่ปัจจุบันธนาคารโลกก็ยอมรับว่าความยากจนมีหลายมิติ มิได้จำกัดอยู่เพียงเรื่องความยากจนในมิติทางรายได้เท่านั้น แต่ความยากจนยังเกิดจากมิติทางสังคม การเมือง วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม "คนจน" จึงมิได้หมายความเพียงคนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนเท่านั้น แต่ยังหมายถึง คนที่ด้อยโอกาส ด้อยอำนาจ ไร้สิทธิ ไร้เสียง และคนที่อยู่ภายใต้ความเสี่ยงในลักษณะต่าง ๆ ของชีวิต โดยไม่มีหลักประกันใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเสี่ยงจากโรคภัยไข้เจ็บ ความเสี่ยงจากสงคราม และความเสี่ยงจากการไม่มีที่ตั้งถิ่นฐานที่แน่นอน เช่น คนที่เป็นเอดส์ คนหนีสงคราม และคนอพยพที่ซุกซ่อนอยู่ในสังคมต่าง ๆ

3.5 ความยากจนในแนวคิดของสหประชาชาติ

ในการประชุมของสหประชาติว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจและการลดความยากจน เมื่อเดือนมิถุนายน 2543 ที่ประชุมมีความเห็นร่วมกันว่า ความยากจนมิได้มีเฉพาะมิติด้านการเงินหรือด้านวัตถุเท่านั้น แต่มันมีมิติความซับซ้อนหลาย ๆ ด้านและมีเหตุแห่งความยากจนหลาย ๆ สาเหตุ ดังนั้นนโยบายและมาตรการแก้ไขความยากจนจึงต้องมีหลายมาตรการ มิใช่มีเฉพาะมาตรการทางรายได้เท่านั้น และการพิจารณาความยากจนไม่ควรจำกัดอยู่เฉพาะทัศนะจากนักวิชาการหรือหน่วยงานภายนอกเท่านั้น แต่ต้องคำนึงว่า คนจนนั้นมองสถานภาพของตนเองอย่างไรและต้องการอะไร

ส่วนปัจจัยที่กำหนดความยากจน มีทั้งปัจจัยส่วนบุคคลทางสังคม ทางการเมือง และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การแก้ปัญหาความยากจนจึงไม่อาจใช้เพียงมิติใดมิติหนึ่งเท่านั้น แต่ต้องแก้พร้อม ๆ กันทุกมิติ และไม่อาจให้ประเทศใดประเทศหนึ่งแก้ปัญหาความยากจนโดยลำพังแต่จะต้อง

ร่วมมือกันระหว่างประเทศ หรือจะต้องแก้ความสัมพันธ์ไม่เสมอภาคทั้งระดับภายในและระดับระหว่างประเทศด้วย

จากนิยามและความหมายความยากจนที่กล่าวมา ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2546) ได้สรุปว่า มิติความยากจนอาจแบ่งได้เป็น 4 มิติ คือ

1) จนทรัพย์สิน เป็นความจนตามความหมายเดิม คือ มีรายได้ต่ำ ขาดวัตถุปัจจัย

2) จนโอกาส คือ ไม่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษา ไม่มีโอกาสและไม่มีสิทธิเข้าถึงบริการสาธารณสุข บริการสาธารณะ ตลอดจนฐานทรัพยากรของสังคม (เช่น ดิน น้ำ ป่า) จนโอกาสเป็นตัวแปรสำคัญที่จะนำไปสู่ความจนในมิติอื่น ๆ

3) จนอำนาจ คือ ไม่มีสิทธิ ไม่มีเสียง ไร้อำนาจต่อรอง ไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายและการตัดสินใจ มักจะได้รับผลกระทบจากการกระทำของผู้มีอำนาจเหนือกว่า ไม่ว่าอำนาจรัฐหรืออำนาจทุน จนอำนาจเป็นมิติความจนเชิงการเมือง เป็นผลที่เกิดจากความสัมพันธ์ไม่เสมอภาคในสังคม เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่ซับซ้อนตั้งแต่ระดับโลกมาจนถึงระดับประเทศ ระดับชุมชนและระดับครัวเรือน

4) จนศักดิ์ศรี คือ การที่ได้รับการดูถูกเหยียดหยาม ถูกเบียดขับ ไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมส่วนใหญ่ ไร้ศักดิ์ศรีในสายตาของคนอื่น ๆ ในสังคม ได้รับการปฏิบัติในสังคมอย่างไม่เสมอภาค เช่น การเหยียดผิว เหยียดเชื้อชาติ และเหยียดอาชีพ ฯลฯ เป็นต้น

ในส่วนของ คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2541 : 34) ได้วางกรอบความคิดไว้ว่า ความจนมีองค์ประกอบ 7 ประการ คือ

- จนเงิน
- จนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- จนทางสังคม เช่น ขาดความรักความเอาใจใส่ เกิดความล่มสลายของครอบครัว และชุมชน
- จนทางการเมืองด้วยอำนาจ ขาดการมีส่วนร่วมทางการเมือง การปกครอง
- จนการศึกษา
- จนทางวัฒนธรรม
- จนทางจิตวิญญาณ ไร้สิ่งยึดมั่นทางจิตใจ ขาดคุณธรรมและจริยธรรม

ถึงแม้ว่าจะมีแนวคิดเกี่ยวกับนิยามความหมายความยากจนที่กว้างขึ้น แต่ก็ยังไม่มีตัวชี้วัดความยากจนด้านอื่นที่ใช้เป็นมาตรฐานนอกเหนือจากเรื่องรายได้ หน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวกับคนจนจึงได้กำหนดเกณฑ์เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการให้ความช่วยเหลือ และติดตามประเมินผลการแก้ไขปัญหาความยากจนได้ถูกกลุ่มเป้าหมาย เช่น

1) เกณฑ์ความยากจนของกระทรวงสาธารณสุข (กรณีให้มีบัตรประกันสุขภาพ) คือ คนโสดต้องมีรายได้ต่ำกว่า 2,000 บาท/เดือน ผู้ที่มีครอบครัวต้องมีรายได้ทั้งครอบครัวต่ำกว่า 2,800/เดือน

2) เกณฑ์ความยากจนของกรมการพัฒนาชุมชน ซึ่งใช้ในการจัดทำข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ระบุว่า คนยากจนหมายถึง คนที่มีรายได้ ต่ำกว่า 20,000 บาท/ปี

4. สาเหตุของความยากจน

สาเหตุของความยากจนเป็นประเด็นที่มีความเชื่อที่หลากหลาย งานวิจัยส่วนใหญ่ยังไม่สามารถชี้ชัดว่า อะไรคือสาเหตุของความยากจน เช่น

ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน วิทยากร เชียงกูล ,2547) มองว่า โครงสร้างทางสังคมที่ทำให้เกิดความยากจนมีอย่างน้อย 10 ประการ คือ

1) ทรรศนะผิด ๆ ของสังคมที่รังเกียจคนจน รังเกียจการใช้แรงงาน การแต่งตัวแบบปอนๆ ฯลฯ

2) โครงสร้างทางกฎหมายที่ให้อำนาจต่อคนรวยและรัฐมากกว่าคนจน

3) โครงสร้างการใช้ทรัพยากรที่รัฐไปรวมเอาสิทธิในทรัพยากรของชุมชน มาเป็นของรัฐ และจัดสรรการใช้ที่เอื้อประโยชน์ต่อคนรวยมากกว่าคนจน

4) ระบบการศึกษาใช้งบคนทั้งประเทศ ต้อนคนไปรับใช้รัฐ ธุรกิจ และต่างประเทศที่เอาเปรียบไทย

5) ระบบการธนาคารที่ส่งเสริมคนรวยให้เอาเปรียบคนจน

6) ระบบการสื่อสารที่มุ่งประโยชน์ทางธุรกิจ ทำให้เกิดวัฒนธรรมบริโภคนิยม

7) ระบบราชการที่รวมศูนย์อำนาจเพื่อคนส่วนน้อย

8) การกำหนดนโยบายและทิศทางการพัฒนาประเทศ ที่ใช้ยุทธศาสตร์สร้างความร่ำรวยให้คนกลุ่มน้อย

9) ระบบการเมืองที่เป็นตัวแทนของผู้เอาเปรียบทางสังคม

10) สังคมอ่อนแอ ขาดการรวมกลุ่มร่วมกันคิด ร่วมกันทำให้มีพลังเข้าใจปัญหา

ส่วน สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2545) สรุปสาเหตุของความยากจนว่ามาจาก 3 ปัจจัยหลัก ดังนี้

1) ปัจจัยด้านสังคม ได้แก่ ลักษณะทางครอบครัว การศึกษาและทักษะในการประกอบอาชีพ โอกาสในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ทัศนคติของสังคมต่อคนจนเป็นไปในทางลบ

2) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ นโยบายการพัฒนาขาดความสมดุล ความเหลื่อมล้ำของการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานและบริการทางสังคมของรัฐ ขาดโอกาสเข้าถึงทุนและทรัพยากรธรรมชาติ

3) ปัจจัยด้านการบริหารจัดการ ได้แก่ กลไกทางกฎหมายเป็นอุปสรรคต่อการแก้ไขปัญหาความยากจน การแก้ไขปัญหาความยากจนมีลักษณะแยกส่วน การบริหารจัดการในการแก้ปัญหาความยากจนไม่ได้ส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2546) สรุปว่า เหตุแห่งความยากจนของสังคมไทยมาจากกลุ่มปัจจัย 4 กลุ่ม คือ

1) ท่าทีต่อชีวิต เป็นทัศนะในการมองตน มองโลก ความตั้งใจและความมุ่งมั่นที่จะเอาชนะอุปสรรคว่ามีมากน้อยแค่ไหน หรือว่าปล่อยชีวิตให้ลอยไหลไปตามกระแสสังคม เหนื่อยหน่ายพ่ายแพ้ไม่แก้ไข

2) ปัจจัยการผลิต การขาดปัจจัยการผลิต การถูกตัดขาดจากฐานทรัพยากร ถูกตัดขาดจากแหล่งทำกิน การไม่มีทุน การขาดแคลนเทคโนโลยี การไม่มีภูมิปัญญา

3) ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เป็นประเด็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่นำไปสู่ความสัมพันธ์ไม่เสมอภาค ทำให้เกิดความได้เปรียบเสียเปรียบ คนจนถูกกดขี่ ถูกขูดรีด ซึ่งความสัมพันธ์ไม่เสมอภาคมีทั้งระดับรัฐกับรัฐ รัฐกับประชาชน และระหว่างประชาชนต่างกลุ่มต่างชนชั้น

4) สวัสดิการ การขาดสวัสดิการจะทำให้คนจนบางกลุ่มทนดำรงชีพอยู่ด้วยความลำบากยิ่ง สวัสดิการจึงเป็นเครื่องช่วยชีพ (Safety net) ที่จะต้องจัดให้ก่อน สำหรับคนจนที่อยู่ในภาวะร่อแร่เหมือนคนกำลังจะจมน้ำตาย

5. การแก้ไขปัญหาความยากจน

สาเหตุความยากจนมาจากหลายปัจจัยในหลายมิติ และหลายระดับตั้งแต่ปัจเจกชน กลุ่ม ชุมชนและระดับประเทศ ดังนั้น การแก้ปัญหาความยากจนจึงต้องแก้ปัญหาเชิงบูรณาการไม่แยกส่วนเฉพาะ ในที่นี้ได้รวบรวมแนวทางแก้ไขดังนี้ (วิทยากร เชียงกูล, 2547 และ ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2546)

1) นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจที่เป็นเศรษฐกิจพอเพียงและปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจให้เป็นธรรม เป็นการแบ่งปันให้กลุ่มองค์กรชุมชน สามารถสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ให้พอเพียงแก่การดำรงชีวิตที่มีสุขภาพดีทั้งกายและใจของสมาชิกส่วนใหญ่ในสังคมให้ทั่วถึง

2) นโยบายการพัฒนาทางสังคม ปฏิรูประบบการศึกษา สื่อมวลชน วัฒนธรรม ให้คนกล้าคิดเชื่อมั่นในตนเอง เชื่อมั่นในเรื่องสิทธิความเสมอภาค ไม่คิดหวังแต่พึ่งพาผู้อุปถัมภ์

3) การปรับเปลี่ยนท่าทีต่อชีวิต คือ การมองตนและการมองโลกว่ารู้จักตน รู้จักโลก ปรับตัวตนให้เข้ากับโลก และรู้จักฝึกตนให้เอาชนะปัญหาที่เกิดขึ้น หรือว่าจะปล่อยตัวปล่อยใจยอมแพ้กับสิ่งที่เกิดขึ้นโดยไม่พยายามแก้ไขเปลี่ยนแปลง

4) การทำให้คนจนมีปัจจัยการผลิต เช่น มีที่ทำกิน ผืนดินอยู่อาศัย เงินทุนในการผลิต การเข้าถึงปัจจัยการผลิตที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ (น้ำ ดิน ป่า) เป็นสิ่งจำเป็นยิ่ง การเข้าถึงต้องควบคู่กับการอนุรักษ์และพัฒนาด้วย เพราะถ้าไม่อนุรักษ์และพัฒนามีแต่เข้าไปใช้สอย ไม่นานทรัพยากรก็จะหมดไป ความยากจนก็จะกลับมาอีก

5) การเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจการเมืองและสังคม คือปรับเปลี่ยนโครงสร้างของระบบ มิให้คนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดมีอำนาจด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมเหนือคนกลุ่มอื่น ๆ มากเกินไป

6) การพัฒนาระบบสวัสดิการ เพื่อป้องกันมิให้เกิดปัญหาอันเนื่องมาจากความจน เช่น อาชญากรรม ยาเสพติด หรือการประทุทางสังคมโดยการลุกขึ้นสู้ของคนจน สวัสดิการเป็นกลไกป้องกันมิให้เกิดความรุนแรงทางสังคม และเป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การแก้ไขความยากจนอันเกิดจากสาเหตุอื่น ๆ ต่อไป

6. โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืนโดยการพัฒนาศักยภาพและเชื่อมโยงการทำงานกับเครือข่ายภาคประชาชนในระดับตำบล/อำเภอ/จังหวัด ของ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

6.1 ความเป็นมาและหลักการสำคัญ

ความเป็นมา

6.1.1 จากสถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ก่อให้เกิดความเสียหายกับประชาชนในพื้นที่ทั้งด้านทรัพย์สินและสภาพจิตใจ ส่งผลถึงความเชื่อมั่นต่ออำนาจรัฐในการแก้ไขปัญหาของประชาชนในพื้นที่ การแก้ไขปัญหาในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องประสานการทำงานโดยใช้หลายภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วม โดยเฉพาะองค์กรภาคประชาชนที่มีอยู่ในพื้นที่เป็นแกนหลักในการประสานการทำงานกับภาคีการพัฒนา

6.1.2 กรมการพัฒนาชุมชน ได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาและพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ตามโครงการทักษิณถิ่นทอง โดยใช้ศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชน (ศอช.) ซึ่งเป็นองค์กรภาคประชาชนที่เกิดจากการรวมตัวกันของแกนนำกลุ่มองค์กรในตำบล เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน ตามปรัชญา "สร้างพลังชุมชน ใช้พลังชุมชนในการพัฒนาชุมชน" เป็นแกนหลักประสานการทำงานกับภาครัฐและภาคเอกชนเพื่อแก้ปัญหา สร้างความมั่นคงเป็นปึกแผ่นของชุมชนในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่ จังหวัดยะลา ปัตตานีและนราธิวาส ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2545 ถึงเดือนกันยายน 2546 และจากสรุปผลการทำงาน 1 ปี ผู้นำ ศอช. ได้ตั้งผู้แทนเครือข่ายเพื่อประสานการทำงานให้เกิดผลเป็นรูปธรรมอย่างต่อเนื่อง และได้เสนอยุทธศาสตร์การแก้ไขปัญหาความยากจนเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการทำงานเพื่อนำไปสู่ความมั่นคงอย่างยั่งยืน โดยมีการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่องภายใต้โครงการทักษิณถิ่นทอง

6.1.3 รัฐบาลกำหนดให้การแก้ไขปัญหา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นปัญหาเร่งด่วนตามนโยบายของรัฐบาลโดยได้จัดสรรงบประมาณกลางปี 2547 และงบกลางรายการเพื่อการเสริมสร้างศักยภาพการแข่งขันและการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ ประจำปี 2547 – 2548 ให้หน่วยงานต่าง ๆ เพื่อ

ร่วมกันแก้ไขปัญหาแบบบูรณาการ โดยมีกองอำนวยการเสริมสร้างสันติสุขจังหวัดชายแดนภาคใต้ (กอ.สสส.จชต.) เป็นเจ้าภาพหลักรับผิดชอบการดำเนินงาน ซึ่งในปีงบประมาณ 2547 กรมการพัฒนาชุมชนได้รับอนุมัติให้ดำเนินโครงการ เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งเป็นโครงการที่เกิดจากข้อเสนอของเครือข่ายภาคประชาชน ที่จะทำให้การดำเนินงานตามยุทธศาสตร์การแก้ไขปัญหาความยากจนเกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม นำไปสู่ความมั่นคงเป็นปึกแผ่นของชุมชน โดยใช้พลังภาคประชาชนเป็นแกนนำ ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนของตนเองและเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน จำนวน 2 โครงการ ดังนี้

1) โครงการพัฒนาขีดความสามารถของเครือข่ายภาคประชาชน ในการบริหารจัดการแก้ไขปัญหาความยากจนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน จำนวนเงิน 1,922,250 บาท

2) โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน โดยการพัฒนาศักยภาพและเชื่อมโยงการทำงานของเครือข่ายภาคประชาชนในระดับตำบล / อำเภอ / จังหวัด จำนวนเงิน 19,148,350 บาท

หลักการสำคัญ

ยึดแนวทางการดำเนินงานต่อเนื่องจากโครงการทักษิณถิ่นทอง และผนึกพลังการทำงานของเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน ภาคีการพัฒนาและผู้นำชุมชนในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยมีเครือข่ายภาคประชาชนเป็นแกนนำ ภาครัฐ ภาคเอกชนหนุนเสริมและใช้พื้นที่เป็นตัวตั้ง

6.2 วัตถุประสงค์

6.2.1 เพื่อพัฒนาขีดความสามารถของเครือข่ายภาคประชาชนในการยกระดับรายได้ของครัวเรือนยากจนให้ได้ร้อยละ 10 ของจำนวนครัวเรือนยากจนตามเกณฑ์ จปฐ. ในพื้นที่ 33 ตำบล

6.2.2 เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ไขปัญหาความยากจนโดยใช้ ศอช. เป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อน

6.2.3 เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นรูปธรรม นำไปสู่การแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนได้อย่างยั่งยืน

6.3 เป้าหมายและตัวชี้วัดผลลัพท์

6.3.1 โครงการพัฒนาขีดความสามารถของเครือข่ายภาคประชาชนในการบริหารจัดการแก้ไขปัญหาความยากจน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืนและโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน โดยการพัฒนาศักยภาพและเชื่อมโยงการทำงานของเครือข่ายภาคประชาชนในระดับตำบล/อำเภอ/จังหวัด

เป้าหมายในการดำเนินการ

- ดำเนินการในพื้นที่ 3 จังหวัด 33 อำเภอ ๆ ละ 1 ตำบล รวม 33 ตำบล

- คณะกรรมการบริหาร ศอช. จำนวน 1,230 คน จาก ศอช.ต. 33 แห่ง ศอช.อ. 33 แห่งและ ศอช.จ. 3 แห่ง

ตัวชี้วัดผลลัพธ์

1) ชุมชนในพื้นที่ 33 ตำบล มี ศอช. เป็นเครือข่ายภาคประชาชนที่เป็นฐานรากที่เข้มแข็งของชุมชน

2) ครัวเรือนยากจนร้อยละ 10 ของจำนวนครัวเรือนยากจนเป้าหมายตามเกณฑ์ จปฐ. ปี 47 สามารถยกระดับรายได้พ้นเกณฑ์

3) ประชาชนในพื้นที่ 33 ตำบล มีความเชื่อมั่นในการทำงานร่วมกับภาครัฐ

6.4 วิธีการดำเนินงาน

ดำเนินการเป็นกระบวนการต่อเนื่องกันใน 2 โครงการหลัก ดังนี้

6.4.1 โครงการพัฒนาขีดความสามารถของเครือข่ายภาคประชาชนในการบริหารจัดการแก้ไขปัญหาความยากจนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน มีกิจกรรมย่อย 5 กิจกรรม ดังนี้

1) ประชุมเตรียมการและสร้างความเข้าใจแก่เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนและผู้นำชุมชน

2) สัมมนาเชิงปฏิบัติการเสริมสร้างความสามารถของคณะกรรมการบริหาร ศอช.ต. ในการบริหารจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน

3) สัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้เครือข่าย ศอช.ต. และศึกษาดูงานการแก้ไขปัญหาความยากจน

4) จัดทำฐานข้อมูลการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชน โดย ศอช.

5) จัดเวทีสัญจรแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเสริมสร้างความเข้าใจอันดีของชุมชนในการแก้ไขปัญหาความยากจนโดย ศอช.ต. ตำบลละ 3 ครั้ง

6.4.2 โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืนโดยการพัฒนาศักยภาพและเชื่อมโยงการทำงานของเครือข่ายภาคประชาชนในระดับตำบล/อำเภอ/จังหวัด มีกิจกรรมตามโครงการ ดังนี้

1) เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืน โดยการพัฒนาศักยภาพและเชื่อมโยงการทำงานของเครือข่ายภาคประชาชนในระดับตำบล/อำเภอ/จังหวัด มีกิจกรรมย่อย ดังนี้

- เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ศอช.ต. ระดับอำเภอ 1 ครั้ง
- เวทีสรุปบทเรียน ศอช.ต. ระดับจังหวัด 1 ครั้ง
- ประชุมเชิงปฏิบัติการเครือข่าย ศอช.อ. อำเภอละ 3 ครั้ง

- ประชุมเชิงปฏิบัติการเครือข่าย ศอช.จ. จังหวัดละ 2 ครั้ง
- สัมมนาเชิงปฏิบัติการผู้นำเครือข่าย ศอช. ระดับเขต 3 ครั้ง

2) สนับสนุนเงินทุนเพื่อจัดทำกิจกรรมทางเลือกสำหรับ ศอช. ทั้ง 3 ระดับ ดังนี้

- ศอช.ต. 33 ตำบล ๆ ละ 150,000 บาท
- ศอช.อ. 33 อำเภอ ๆ ละ 300,000 บาท
- ศอช.จ. 3 จังหวัด ๆ ละ 500,000 บาท

3) สนับสนุนการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยชุมชน จำนวน 50 คน

4) ติดตามและประเมินผลการดำเนินงานโดยกรมพัฒนาชุมชน (ศพช.เขต จังหวัด) และหน่วยงานภายนอก

7. หลักการประเมินแบบมีส่วนร่วม (Particlpatory evaluation)

7.1 ความหมายของการประเมินแบบมีส่วนร่วม

การประเมินแบบมีส่วนร่วมมีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

Greenwood and Levin (ทบวงมหาวิทยาลัย, 2545 : 24) กล่าวว่า การประเมินแบบมีส่วนร่วมเป็นการประเมินที่มีจุดมุ่งหมายสร้างกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกโครงการ ซึ่งจะช่วยให้เกิดความพยายามไปถึงจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้

Jackson and Kassam (อ้างถึงใน ปริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 378) กล่าวว่า การประเมินแบบมีส่วนร่วมหมายถึง กระบวนการประเมินตนเอง การส่งเสริมความรู้และการร่วมมือของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ที่เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาโดยมีส่วนร่วม ระบุหัวข้อการประเมิน การออกแบบการประเมิน การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล และบทบาทในการค้นพบของการประเมิน

โดยสรุปการประเมินแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการได้ร่วมกันศึกษา เก็บรวบรวม วิเคราะห์ข้อมูล และตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการของตนเองทั้งนี้อาจตั้งแต่การเริ่มทำโครงการ กระบวนการดำเนินงาน ผลสรุปของโครงการ และแนวโน้มทิศทางของโครงการในอนาคต กระบวนการแบบมีส่วนร่วมจะทำให้ผู้ร่วมโครงการสามารถพัฒนาตนเองและพลังอำนาจในตน

7.2 แนวคิดของการประเมินแบบมีส่วนร่วม

การประเมินแบบมีส่วนร่วมจะต้องทำให้ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ได้ตระหนักในความสำคัญของการประเมินแบบมีร่วมกัน การติดตามประเมินผลจึงจะดำเนินอย่างราบรื่นและก่อให้เกิดการเรียนรู้และปรับปรุงงานอย่างแท้จริง

7.2.1 การประเมินแบบมีส่วนร่วม ทุกฝ่ายมีความรู้ความเข้าใจร่วมกันในเรื่อง 1) หลักการและแนวคิดการประเมินแบบมีส่วนร่วม 2) ขั้นตอนและวิธีการการประเมินแบบมีส่วนร่วม 3) บทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายที่จะเข้าร่วมประเมิน

7.2.2 ในการประเมินแบบมีส่วนร่วม จะต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการดำเนินโครงการ การมีส่วนร่วมจะต้องมีส่วนร่วมในเรื่องร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงานและร่วมรับผลประโยชน์

7.2.3 ในการประเมินแบบมีส่วนร่วม ไม่ควรยึดมาตรฐานของทีมประเมิน หรือมาตรฐานใครคนใดคนหนึ่ง แต่เคารพในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกับผู้ปฏิบัติงานจริงมาตรฐานความเป็นมาตรฐานที่ทุกฝ่ายร่วมกันกำหนด

7.3 ขั้นตอนวิธีการประเมินแบบมีส่วนร่วม

ในการประเมินแบบมีส่วนร่วมมีขั้นตอนสำคัญ 3 ขั้นตอน มีรายละเอียด แนวคิดการดำเนินงานแต่ละขั้นตอนดังนี้ (ดวงดาว รู้งาน, 2541)

ขั้นตอนที่ 1 กระบวนการเตรียมความพร้อม ประกอบด้วย

1) การวางแผนการประเมิน วางแผนการประเมินเพื่อสร้างความเข้าใจในเรื่องหลักการ แนวคิด ความสำคัญ และขั้นตอนวิธีการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม หน้าที่ของผู้เกี่ยวข้องติดตามประเมินผลทุกฝ่ายให้ชัดเจนตั้งแต่เริ่มต้น และวางกระบวนการประเมินแบบมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพใช้ทรัพยากรน้อยและเกิดประโยชน์สูงสุด

2) การวิเคราะห์โครงการ จัดทำเพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนที่จะเข้าร่วมกระบวนการติดตามประเมินผลได้ศึกษาทบทวน ทำความเข้าใจโครงการที่จะประเมินผลร่วมกันอย่างชัดเจน

3) การกำหนดตัวชี้วัด เป็นขั้นตอนสำคัญที่ช่วยให้การปฏิบัติงานการประเมินมีทิศทางการทำงานมากขึ้น ในกรณีที่โครงการมีการกำหนดตัวชี้วัดไว้แล้ว ในขั้นนี้จะเป็นการทบทวนตัวชี้วัด ส่วนโครงการที่ยังไม่กำหนดตัวชี้วัดจะเป็นการกำหนดตัวชี้วัดร่วมกัน เพื่อใช้ในการติดตามประเมินผล การกำหนดตัวชี้วัดต้องให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในกระบวนการติดตามประเมินผลได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และกำหนดหรือปรับตัวชี้วัดของโครงการ

4) การกำหนดกรอบข้อมูลและสร้างเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้เกี่ยวข้องในการประเมินร่วมกันกำหนดกรอบข้อมูลสำหรับการประเมินผลที่สอดคล้องกับตัวชี้วัด และจุดประสงค์ในการติดตามประเมินผลโครงการ เพื่อวางแนวทางการจัดระบบข้อมูล เพื่อการวิเคราะห์ที่ชัดเจนและกำหนดวิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูล ที่สามารถเก็บได้สะดวก รวดเร็ว และครบถ้วน ตามเป้าหมายที่วางไว้

5) การสร้างเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล หลังจากได้คำถามหลักและคำถามย่อยที่เป็นกรอบข้อมูล ก็นำคำถามเหล่านั้นมาพิจารณาและจัดเรียงลำดับความสำคัญและสร้างเครื่องมือโดยทีมประเมิน

ขั้นตอนที่ 2 การดำเนินการติดตามประเมินผล

1) การเก็บรวบรวมข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูลในการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมนั้น เพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องและนำไปสู่การบริหารจัดการที่เหมาะสม เป็นขั้นการเก็บข้อมูลตามกรอบข้อมูล เช่น เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสอบถาม จากการสัมภาษณ์ การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เข้าร่วมในเวทีประชุมชาวบ้านตามจังหวะ และโอกาสที่เหมาะสม เก็บรวบรวมข้อมูลโดยกระบวนการกลุ่ม เป็นต้น

2) การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมมาแยกแยะจัดหมวดหมู่ข้อมูลที่เก็บรวบรวมให้เป็นสารสนเทศ เพื่อสะดวกในการตีความและอธิบายเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลในกรอบเนื้อหาต่าง ๆ ตามตัวชี้วัด และเพื่อตรวจสอบว่าการดำเนินงานโครงการ บรรลุตามตัวชี้วัดและจุดประสงค์ของโครงการเพียงใด นอกจากนี้ยังเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้รวบรวมมาและทำความเข้าใจในเนื้อหาเหล่านั้นให้ถูกต้องตรงกันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ 3 กระบวนการการนำเสนอและการเผยแพร่

1) การเขียนรายงานการประเมินผล เป็นการแสดงชุดข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์และจัดระบบแล้ว มีเป้าหมายเพื่อบันทึกและรวบรวมข้อมูลที่เป็นผลจากการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ ตลอดจนกระบวนการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม และเพื่อสะดวกต่อการนำเสนอผลการเรียนรู้หรือประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นต่อผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการประเมินผล รวมทั้งเผยแพร่ต่อผู้อื่นให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

2) การนำเสนอผลการประเมินผลต่อผู้เกี่ยวข้อง ควรตระหนักถึงการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายให้มากที่สุด ซึ่งอาจจัดในรูปแบบของการจัดเวที เป้าหมายสำคัญเพื่อส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ บทเรียนการทำงานพัฒนาของโครงการต่อผู้เกี่ยวข้องและผู้สนใจอย่างกว้างขวางเพื่อเพิ่มเติมข้อมูล ความคิดเห็นข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินโครงการ

3) การนำไปใช้และการเผยแพร่ การนำผลการประเมินไปใช้ของแต่ละฝ่ายที่เกี่ยวข้องขึ้นอยู่กับความเข้าใจ และความตระหนักในความสำคัญ จากสิ่งที่ได้เรียนรู้มาตลอดกระบวนการประเมิน โดยเป้าหมายสำคัญของการนำไปใช้และการเผยแพร่ คือ เพื่อปรับปรุงการดำเนินงานโครงการให้ดียิ่งขึ้น และเพื่อประโยชน์ต่อสาธารณชนในการนำประสบการณ์เป็นบทเรียนต่อโครงการอื่น ๆ ต่อไป

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

8.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งของชุมชน

8.1.1 สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2544) ได้ศึกษาปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและปัจจัยอื่น ๆ ที่มีส่วนสนับสนุนให้การดำเนินงานในชุมชนมี

ความเข้มแข็ง โดยทำการศึกษาทั้ง 4 ภาค ในกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 23 ชุมชน ช่วงเดือนพฤศจิกายน 2543 ถึง มีนาคม 2544 พบว่า มูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของคนในชุมชน ได้แก่ 1) ต้องการรายได้เพิ่ม 2) ปัญหาด้านสุขภาพของคนในชุมชน 3) ความต้องการแก้ไขปัญหาภายในชุมชนของผู้นำและแกนนำชุมชน 4) การได้รับการแนะนำส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก 5) ความต้องการเงินทุนและความรู้ในการประกอบอาชีพ 6) การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น 7) ความต้องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ 8) กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม

การดำเนินกิจกรรมของชุมชนในแต่ละภาค มีความเหมาะสมกับสภาพของพื้นที่ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ สอดคล้องกับสภาพดินฟ้าอากาศ ภูมิประเทศ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนในชุมชน สามารถจำแนกการรวมกลุ่มได้ 3 ลักษณะ คือ 1) การรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือกันในชุมชน 2) การรวมกลุ่มอาชีพ 3) การรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาของส่วนรวม เช่น ภาคใต้ พัฒนาระบบนิเวศชายฝั่งและป่าชายเลน

ในด้านการบริหารจัดการ พบว่า ส่วนใหญ่อยู่ในรูปของคณะกรรมการโดยการคัดเลือกคนในชุมชนเพื่อเข้ามาบริหารจัดการ กำหนดกฎ ระเบียบ หลักเกณฑ์การดำเนินงานและผลตอบแทนของสมาชิก ทำหน้าที่เป็นตัวแทนประสานงานขอความร่วมมือ และขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกชุมชน ในรูปของความรู้ งบประมาณและการพัฒนาผลผลิตของชุมชน

การระดมทุนหมุนเวียนมี 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) เงินทุนในชุมชนโดยระดมทุนจากสมาชิกในลักษณะการซื้อหุ้น 2) เงินทุนจากภายนอกชุมชน จากภาครัฐ และเอกชนในรูปแบบของการให้เปล่าและการกู้ยืม

ปัญหา อุปสรรคของการดำเนินงาน พบว่า หลายชุมชนประสบปัญหา อุปสรรค การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่สำคัญ ได้แก่ 1) การขาดแคลนเงินทุนหมุนเวียน วัตถุดิบและอุปกรณ์ 2) การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะภาครัฐที่ให้การสนับสนุนไม่สม่ำเสมอและไม่มีความต่อเนื่อง ขาดการประสานงานที่ดี ไม่มีการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน ทำให้บางชุมชนที่ได้รับงบประมาณไปแล้วจัดสรรเงินทุนไปใช้ผิดประเภท และไม่ได้รับคำแนะนำที่ดีจึงไม่สามารถแก้ไขปัญหาในชุมชนได้ 3) ขาดความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมของสมาชิก 4) การขาดการเชื่อมโยงเครือข่ายที่ดี

สำหรับการศึกษาถึงปัจจัยสนับสนุนให้การดำเนินงานของกลุ่มประสบความสำเร็จ สรุปได้ 2 ประเด็น ได้แก่

1. ปัจจัยภายใน มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ผู้นำ คณะกรรมการ สมาชิกและทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยแต่ละส่วนมีลักษณะที่สำคัญดังนี้คือ ผู้นำหรือคณะกรรมการ ต้องมีความเสียสละ ซื่อสัตย์ เป็นที่ยอมรับของคนในครอบครัว รับฟังความคิดเห็นของสมาชิก เน้นการมีส่วนร่วม ยึดถือผลประโยชน์ของกลุ่มเป็นหลัก และสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าให้แก่สมาชิกได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งสามารถจัดหาเงินทุน และตลาดรองรับผลผลิตของชุมชน มีการบริหารจัดการที่โปร่งใส ตรวจสอบได้และมีความยุติธรรม

ส่วนสมาชิก จะต้องมีความสามัคคี ให้ความร่วมมือในการร่วมคิด ร่วมทำ ในกิจกรรมที่ได้รับมอบหมาย มีการเข้ารับการฝึกฝน อบรม ดูงาน มีจิตสำนึกที่ดีต่อกลุ่มในการพัฒนา ตลอดจนการมีพื้นฐานการนับถือศาสนาและวัฒนธรรมที่เหมือนกัน จะทำให้คนในชุมชนมีความผูกพันและความเอื้ออาทรต่อกันมาก ประการสุดท้าย คือการมีทรัพยากรในท้องถิ่นที่เอื้ออำนวย

2. ปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐและเอกชน ที่ให้ความช่วยเหลือสนับสนุน และให้คำแนะนำ ด้านเงินทุน การตลาด อุปกรณ์การผลิต ด้านวิชาการในการดำเนินงานและแก้ปัญหาของกลุ่มและชุมชนอย่างต่อเนื่อง และการประสานเครือข่ายด้านการพัฒนาคุณภาพสินค้าและการตลาด ตลอดจนการประชาสัมพันธ์ที่ดี

8.1.2 กาญจนา แก้วเทพ และ กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ชนบทโดยผ่านองค์กรเพื่อช่วยเหลือตนเอง พบว่า การที่ประชาชนพึ่งตนเองได้นั้นต้องมีการกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาองค์กรชาวบ้านให้มีคุณภาพและปริมาณในลักษณะที่เป็นของชาวบ้านดำเนินการเอง และปัจจัยที่ทำให้พึ่งตนเองได้ คือการจัดตั้งองค์กรที่ทำกิจกรรมร่วมกัน และการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุก ๆ คนในกลุ่ม กลุ่มต้องมีหลายกิจกรรมมีสมาชิกจำนวนมากและต้องมีการอบรมสมาชิกกลุ่มขนาดเล็ก

8.1.3 สีลาภรณ์ บัวสาย (2547) ได้เสนอบทสังเคราะห์งานวิจัยด้านท้องถิ่น เกี่ยวกับพลังท้องถิ่นในส่วนของการสร้างความเป็นเจ้าของงานพัฒนาของคนในท้องถิ่นว่าการพัฒนาที่ผ่านมา ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมของรัฐกุมทุกอย่าง ตั้งแต่ทิศทาง งบประมาณ ไปจนถึงการติดตามตรวจสอบผลการดำเนินงาน คนในท้องถิ่นไม่ได้มีโอกาสออกกำลังความคิดและกำลังกายในการจัดการปัญหาของตนเอง ทำให้คนในท้องถิ่น อ่อนเปลี้ย รอคอยแต่ความช่วยเหลือของรัฐมากกว่าจะพยายามช่วยตนเองและพึ่งตนเองให้มากขึ้น ซึ่งส่งผลให้การพัฒนาไม่เกิดผลที่ยั่งยืน ทิศทางและแนวทางที่เป็นทางเลือก คือ การเปิดโอกาสให้คนในท้องถิ่น ซึ่งจะต้องเป็นผู้รับผลจากการพัฒนา ได้แสดงศักยภาพและพลังออกมานั้นจะทำให้การพัฒนาเกิดจากกระบวนการสร้างพลังและเติบโตจากภายใน คนในท้องถิ่นจะเป็น “เจ้าของ” งานพัฒนามากขึ้น ตั้งแต่ริเริ่มลงมือทำไปจนถึงติดตามผลและปรับปรุงแก้ไข ซึ่งจะมีผลให้การพัฒนานั้นเกิดความยั่งยืนและเกิดประโยชน์กับคนในท้องถิ่นได้อย่างแท้จริงมากขึ้น แต่ทั้งนี้ ก็ไม่ได้หมายความว่า การสนับสนุนจากหน่วยงานพัฒนาทั้งภาครัฐ เอกชน และวิชาการภายนอกจะไม่สำคัญ จุดเน้นอยู่ที่การวางบทบาทที่เหมาะสมของแต่ละฝ่ายในการไปร่วมค้นหา และฟื้นพลังของท้องถิ่นขึ้นมาต่างหาก

8.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความยากจน

8.2.1 ศิริรัตน์ ธานีรณานนท์ และคณะ (2538) ได้ทำการศึกษาสาเหตุของความยากจนในภาคใต้ พบว่า มีสาเหตุมาจาก ไม่มีงานทำ ขาดแคลนทรัพย์สินและมีลูกมาก สาเหตุของความยากจนจากข้อมูลเชิงปริมาณ คือ โอกาสและความสามารถในการทำงาน การขาดแคลนทุนและทรัพย์สิน หนี้สินมาก และปัญหาเกี่ยวกับลูก

8.2.2 ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2546) ได้ทำบทสังเคราะห์ภาพรวม การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย งานวิจัยพบว่า สาเหตุแห่งความยากจนมีหลายปัจจัย หลายมิติ ประการต่อมา คือ คนจนส่วนใหญ่มิได้ต้องการอยู่เฉยรอแต่ความช่วยเหลือจากผู้อื่น และพบว่าส่วนใหญ่เห็นว่า พอจะต่อสู้พออยู่พอกินได้ ไม่ได้รู้สึกว่าตนเองยากจน ทนอยู่ไม่ได้ ด้านนโยบายของรัฐบาล งานวิจัยเห็นว่า รัฐบาลได้เดินถูกทางแล้ว โดยเฉพาะด้านปัจจัยการผลิตและด้านสวัสดิการ เห็นว่า รัฐบาลได้ลงมือจัดการได้มากกว่าและดีกว่ารัฐบาลก่อน ๆ มาก แต่ด้าน ท่าทีต่อชีวิตและด้านความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองยังทำได้น้อย รูปธรรมที่กำลังดำเนินงานคือการดำเนินงานแก้ไขปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมที่เกี่ยวกับคนจน ส่วนด้านท่าทีต่อชีวิต พบว่ากระบวนการปรับปรุงท่าทีต่อชีวิตให้คนมีวินัยในการออม ในการเลี้ยงชีพด้วยความเหมาะสมนั้น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิผล ศึกษาเป็นแบบอย่างและขยายผลได้